

4. Резнікова. Ризик у підприємницькій діяльності: поняття та ознаки// Актуальні проблеми господарського права і господарського процесу: матеріали круглого столу (м. Київ, 9 листопада 2018 р.) К.: Видавництво Ліра-К, 2018. С. 170–174.

5. Подцерковний О. П. Щодо питань про системну побудову виключень з права банкрутств та попередження умисного списання боргів// Санація та банкрутство. 2011. № 1. С. 101–104

6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04.09.2018 р. у справі № 5023/4388/12 (провадження № 12-102гс18) за заявою Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття в особі Лозівського міськрайонного центру зайнятості до Комунального підприємства «Комбінат комунальних підприємств» Лозівської міської ради Харківської області про визнання банкрутом. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76381567> (дата звернення 12.02.2019).

Belianevych O. The article examines the important scientific and practical problem on the liability of self-government bodies for the debts of non-commercial utility companies.

It is argued that the essential and mandatory element of the legal construction of the right of operational management is the subsidiary liability of the property owner, as more completely expressed in the norms that regulate the activity of state enterprises. It is reasoned that a self-government body that exercises the powers of the owner on behalf of the territorial community, including organizational-economic powers, regarding non-commercial utility companies established by such body, incurs subsidiary liability for their obligations by virtue of P. 10 Art. 78, P. 7 Art. 77 of the Economic Code of Ukraine. Insufficient funds at the disposal of the state enterprise is the condition for the self-government body to incur subsidiary liability according to P. 7 Art. 77 of the Economic Code of Ukraine.

Key words: local government, non-commercial utility company, the right of operational management, subsidiary liability.

КОНКУРЕНЦІЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ПРАВ ОСІБ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: РОЛЬ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

<https://doi.org/10.32849/2409-9201.2019.19.3>

Берестова І. Е.,

кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, старший науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, науковий консультант судді Конституційного Суду України

Статтю присвячено дослідженню прояву конкуренції і певних колізій конституційних цінностей в цивільному судочинстві. Доведено, що зв'язок між конституційним провадженням і цивільним судочинством не регламентований правом безпосередньо, однак перебуває під його впливом (правова політика і правова культура), утворюючи комплексний предмет дослідження судового права та економіки, соціології та інших неюридичних наук. Обґрунтовано, що конституційні цінності вибудовуються у цілісну ієрархічну систему, що обумовлює наявність певного конституційного балансу між структурними елементами цієї системи. Відшукати такий баланс у всіх випадках необхідно виключно через призму конституційного праворозуміння. Обстоюється позиція, що КСУ підкреслює соціальну спрямованість держави Україна, визнання людини найвищою цінністю в державі, у чому, на наш думку, проявляється соціальна функція права.

Ключові слова: Конституційний Суд України, конституційне провадження, цивільне судочинство, конституційні цінності, відповідальність, ретроактивна відповідальність, роботодавець, стаття 58 Конституції України.

Конституційне провадження і цивільне судочинство як юрисдикційні процеси характеризуються властивістю до взаємодії із зовнішнім середовищем: навколишнім середовищем, об'єктивно існуючою дійсністю життя різноманітними юридичними та неюридичними явищами – мораллю, економічними, демографічними, політичними викликами, суспільними та іншими процесами, які загалом можна охопити поняттям «соціальне управління» і які, в свою чергу, безумовно впливають на правове регулювання [1, с. 56]. При цьому такий зв'язок між конституційним провадженням і цивільним судочинством не регламентований правом безпосередньо, однак перебуває під його впливом (правова політика і правова культура), утворюючи комплексний предмет дослідження судового права та економіки, соціології та інших неюридичних наук. Тож цивільне судочинство і конституційне провадження є відкритими системами. Однак цивільне, господарське, адміністративне

і кримінальне як єдине процесуальне право, виходячи із єдності їх засад побудування, виступає очевидним горизонтальним взаємозв'язком між ними як однопорядковими процесами/судочинствами, що виступають самостійними елементами системи здійснення правосуддя.

З'ясування взаємозв'язку між конституційним провадженням і цивільним судочинством та його форм спонукає до дослідження розвитку цивільного судочинства, правові засади здійснення якого та проведення відповідних процесуальних процедур істотно змінилися останньою судово-конституційною реформою (нова редакція ЦПК України від 3.10.2017) із закладенням правил реалізації конституційних принципів. Так, діапазон регулюючого впливу Конституції на цивільні процесуальні відносини є досить широким, адже Основний Закон України, будучи джерелом не тільки позитивного, а й природного права, «здатний за своїми якісними характеристиками надати належний напрямок функціонування та розвитку процесуального права у сфері правосуддя із тим, щоб забезпечити ефективність судового захисту у цивільних справах» [2, с. 162].

Наведена наукова проблема періодично відчуває увагу з боку вітчизняних та зарубіжних фахівців-правників, зокрема: О. В. Батанова, Ю. В. Бауліна, О. В. Білоскурської, Х. Н. Бехруза, О. М. Бориславської, М. С. Бондара, Ю. О. Волошина, В. М. Кампа, В. І. Круса, А. Р. Крусяна, М. І. Мельника, Ю. М. Оборотова, М. П. Орзіха, В. Ф. Погорілка, П. М. Рабіновича, М. В. Савчина, П. Б. Стецюка, Ю. М. Тодики. На дисертаційному рівні в Україні проблеми конституційних цінностей не ставали безпосереднім предметом наукових розробок, хоча питання конституційної аксіології під кутом науково-практичної парадигми були досліджені М. І. Салей у дисертаційній роботі «Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма» (Одеса, 2017).

Утім особливості захисту конституційних цінностей, їх трансформація крізь призму балансу публічного і приватного інтересу у цивільному судочинстві, тобто дослідження цієї проблеми за допомогою системного й міждисциплінарних методів дослідження, не були безпосереднім предметом наукових досліджень, що обумовлює необхідність розкриття цієї прогалини у межах цієї наукової публікації. Разом з тим одночасно слід констатувати істотність проблем конституційної аксіології, природи конституційних цінностей, їх прояву, захисту, конкуренції у правозастосувальній діяльності, прагнення до забезпечення балансу таких цінностей, що являють собою глобальну наукову проблему як у науковій доктрині, так і під час здійснення правосуддя судами і можуть бути самостійною темою наукового дослідження різних галузевих напрямів. Основні конституційні права особи та інші конституційні цінності існують не відокремлено одне від одного. Категорія «конституційні цінності» також знайома конституційній доктрині як конституційна аксіологія, як особливий ціннісний підхід у сучасній конституційній юрисдикційній діяльності.

Загалом такий підхід розкриває і торкається комплексної проблеми, що має філософські, соціально-політичні, морально-етичні, національно-етнічні, культурологічні, світоглядні та одночасно універсальні транснаціональні, міжнародно-правові аспекти розуміння шляхом аналізу самих по собі конституційних цінностей, які отримали (слідом за соціальним визнанням) як формально-юридичне, державно-правове закріплення, так і нормативно-доктринальне обґрунтування у рішеннях органу конституційної юрисдикції [3, с. 7]. На думку М. І. Салей, сутність конституційних цінностей розкривається у єдності їх ознак (верховенство в системі правових цінностей, історичність, ієрархічність, легітимність, сконцентрованість, стабільність, оновленість змісту, справедливість) та у функціональних властивостях, що розкривають місце конституційних цінностей у сучасному суспільстві та вплив на всі елементи системи сучасного конституціоналізму [4, с. 93]. Дефініції конституційних цінностей за домінуючим критерієм узагальнюються нею у такі групи: 1) за формою втілення цінностей в конституції: ідеї, ідеали, стандарти, цілі, принципи (установки, настановлення); 2) за їх сутністю: «конституційовані публічні і приватні інтереси учасників конституційних правовідносин», які повинні сприяти реалізації справедливості, за їх особливою значущістю для громадянина, суспільства та держави (не тільки в момент конституціоналізації, а й на більш тривалу перспективу) [5, с. 107]. М. В. Савчин, аналізуючи окремі аспекти юридичних досліджень у сфері публічного і приватного права, наголошує на «горизонтальному ефекті конституційного права, який є усталеним у порівняльному конституційному праві» [6, с. 41]. І далі відомий конституціоналіст зауважує, що положення конституції, що вчиняють «горизонтальний ефект», підпорядковують приватних фізичних і юридичних осіб цими конституційними принципами і правилами. Положення конституції просякнуті загальнолюдськими цінностями, відповідно до яких конституція «встановлює об'єктивний порядок цінностей, що істотно зміцнює ефективність чинності основоположних прав. Цю систему цінностей, в центрі якої знаходиться індивід, що вільно розвивається, та його гідність, слід розглядати як основоположне, фундаментальне конституційне рішення, яке здійснює вплив на всі галузі права і слугує пріоритетом розвитку законодавства, державного управління та правосуддя» [6, с. 42]. Конституційні цінності визначають зміст конституційних принципів і норм, взаємопов'язані з установками та доктринальними орієнтирами інтерпретації (тлумачення) конституційного тексту, а взаємозв'язок конституціоналізму з конституційними цінностями зумовлює синтагму (смыслову єдність) конституції та конституційного порядку [7, с. 111–120].

Наведені думки провідних конституціоналістів переконують нас у наявності органічного взаємозв'язку між конституційним і цивільним правом в частині сумісності норм останнього із «духом конституційно-правової матерії» [1, с. 363]. Конституційні цінності вибудовуються у цілісну ієрархічну систему, що обумовлює наявність певного конституційного балансу між структурними елементами цієї системи. Відшукати такий баланс у всіх випадках необхідно виключно через призму конституційного праворозуміння. Такий підхід засновується на ідеях конституціоналізму та являє собою істинне правове уявлення не тільки у формально-юридичних, а й у всіх правових, а також нібито правових процесах, «які протікають у сучасному соціумі, передбачає конституційну герменевтику як особливу форму юридичної аргументації» [9, с. 37].

Актуальність гармонізації конституційних цінностей у більшості випадків обумовлена дихотомією приватних та публічних інтересів у різноманітних суспільних відносинах, передусім в цивільних. Так, у практичній площині конституційні цінності виступають абстрактними нормативними величинами й проявляються як загальні принципи права, декларації, конституційні презумпції, статусно-категорійні характеристики суб'єктів конституційного права і конституційних явищ, «за допомогою яких відбуваються своєрідне природження й актуалізація нормативного змісту відповідних норм, інститутів, галузевих принципів, а також встановлення їх збалансованої взаємодії» [10, с. 17].

Саме під таким кутом конституційовані публічні і приватні інтереси учасників конституційних правовідносин здійснюють вплив також на інші суспільні відносини галузевого призначення. Так, реалізація публічних інтересів, як правило, має виступати умовою реалізації інтересів приватних. Публічні інтереси мають характер загальнолюдський, належний та доступний усім людям, незалежно від соціального статусу. Бажання жити у теплому домі, ходити по освітлених вулицях, користуватися чистою водою властиве кожній людині. «Приватні ж інтереси є більш індивідуалізованими, вони несуть у собі відбиток особистих прагнень та пристрастей, смаків, звичок» [11, с. 4].

Нормативне оформлення цілей і завдань цивільного судочинства у сучасних процесуальних кодексах передбачає першочерговий захист порушених, оспорюваних прав та законних інтересів, що, в свою чергу, не означає, що інтереси загального блага виключаються із об'єктів судового захисту. Тому «конституційно-правове сприйняття правової дійсності надає можливість углядіти квінтесенцію публічного інтересу в ідеї загального блага» [12, с. 37–38].

Остання теза є юридично важливою для суспільних відносин останніх років. Так, з часу порушення територіальної цілісності України та початку військового конфлікту на сході країни проблема загального блага актуалізувалася як при трансформації підходів у регулюванні цивільних відносин, так і у процедурах захисту. Зокрема, у доктрині й судовій практиці проблема загального блага простежується в частині реалізації суб'єктивного права власності (наприклад, прав владників банків); законного майнового інтересу, яке у майбутньому може трансформуватися у конкретне суб'єктивне цивільне право (наприклад, законні очікування щодо права на земельну ділянку учасників антитерористичної операції); підстав для відшкодування немайнової шкоди (наприклад, відшкодування моральної шкоди застрахованим особам з боку роботодавця) тощо.

Викладене обумовлює необхідність дослідити і проілюструвати проблему фактичної подвійної відповідальності роботодавця в разі настання нещасного випадку на виробництві, адже у цій проблемі простежується конкуренція фундаментальних принципів (індивідуальний характер відповідальності і неможливість притягнення повторної відповідальності за те саме) і права особи на повне поновлення в її правах в разі їх порушення. Яке право є пріоритетним? Яке видається більш ціннішим?

Так, страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, є одним із видів загальнообов'язкового державного соціального страхування (ст. 4 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 року № 16/98-ВР) [13]. Правове регулювання означеного виду страхування здійснюється, зокрема, прийнятим на виконання цих Основ Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» [14] (далі – Закон № 1105-XIV). Нормами Закону № 1105-XIV у редакції, чинній із моменту прийняття цього Закону і до внесення змін Законом України від 23 лютого 2007 року № 717-V «Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» [15] (далі – Закон № 717-V), передбачено, що:

– відшкодування моральної шкоди застрахованим і членам їх сімей є завданням страхування від нещасного випадку (абз. 4 ст. 1 Закону № 1105-XIV);

– у разі настання страхового випадку Фонд соціального страхування від нещасних випадків (далі – Фонд) зобов'язаний у встановленому законодавством порядку своєчасно та в повному обсязі відшкодувати шкоду, заподіяну працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я або в разі його смерті, виплачуючи йому або особам, які перебували на його утриманні, грошову суму за моральну шкоду за наявності факту заподіяння цієї шкоди потерпілому (пп. «е» п. 1 ч. 1 ст. 21 Закону № 1105-XIV);

– за наявності факту заподіяння моральної шкоди потерпілому Фонд провадить страхову виплату за моральну шкоду (ч. 3 ст. 28 Закону № 1105-XIV);

– моральна (немайнова) шкода, заподіяна умовами виробництва, яка не спричинила втрати потерпілим професійної працездатності, підлягає відшкодуванню Фондом за заявою потерпілого з викладенням характеру заподіяної моральної (немайнової) шкоди та за поданням відповідного висновку медичних органів. Відшкодування здійснюється у вигляді одноразової страхової виплати незалежно від інших видів страхових виплат (ч. 3 ст. 34 Закону № 1105-XIV).

З урахуванням положень ст. 21, 28, 30, 34, 35 Закону № 1105-XIV, права на отримання страхових виплат у разі настання стійкої втрати працездатності, серед іншої виплати за моральну шкоду, особа набуває з дня встановлення їй вперше стійкої втрати працездатності висновком МСЕК.

Пунктом 27 ст. 77 Закону України від 20 грудня 2005 р. № 3235-IV «Про Державний бюджет України на 2006 рік» [16] та п. 22 ст. 71 Закону України від 19 грудня 2006 р. № 489-V «Про Державний бюджет України на 2007 рік» [17] на 2006 та 2007 роки було зупинено дію вказаних норм Закону № 1105-XIV, які передбачали здійснення Фондом страхової виплати потерпілому за моральну шкоду. Законом № 717-V, що набув чинності з 20 березня 2007 р., із Закону № 1105-XIV були виключені норми про здійснення Фондом страхової виплати потерпілому за завдану моральну шкоду. 28 грудня 2014 р. Верховна Рада України прийняла Закон України № 77-VIII, який набув чинності з 01 січня 2015 р. та діє в новій редакції. Згідно з його положеннями трансформовано основні вимоги Закону № 1105-XIV, а також назву Закону № 1105-XIV змінено на назву «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (далі – Закон № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII) [18]. Цією редакцією Закону закладено новий підхід щодо визначення правових, фінансових та організаційних засад загальнообов'язкового державного соціального страхування, гарантій працюючих громадян стосовно їх соціального захисту у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, вагітністю та пологами, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, охорони життя та здоров'я.

Нині ч. 8 ст. 36 Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII встановлено, що «відшкодування моральної (немайнової) шкоди потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їхніх сімей не є страховою виплатою та здійснюється незалежно від часу настання страхового випадку відповідно до положень ЦК України та КЗпП України».

Таким чином, буквальний зміст цієї норми переконує, що чинною ч. 8 ст. 36 Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII закріплено зворотню дію в часі на невизначений період положення про невизнання «відшкодування моральної (немайнової) шкоди потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їх сімей» страховою виплатою і закріплення правила про виплату цієї шкоди відповідно до положень ЦК України та КЗпП України.

Проте з 1999 р. до 31 грудня 2005 р. відшкодування моральної (немайнової) шкоди потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їх сімей вважалося страховою виплатою. На 2006 р. відшкодування такої виплати було зупинено, а з 19 березня 2007 р. Законом № 717-V положення про відшкодування Фондом моральної (немайнової) шкоди потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їхніх сімей було виключено із Закону № 1105-XIV.

З 01 січня 2015 р. згідно з новою редакцією Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII на офіційному рівні відбулося замінення юридичної регламентації тривалих правовідносин у частині підстав і порядку відшкодування моральної шкоди – з 1 січня 2015 р. вона також не є страховою виплатою, і Фонд не виступає відповідним суб'єктом її виплати.

Редакцією положень Закону № 77-VIII було змінено основні положення Закону № 1105-XIV і його назву, однак не прийнято нового законодавчого акта, тому є підстави вважати, що положення ч. 8 ст. 36 Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII поширюють зворотню дію на невизначений період, у числі іншого, й на період існування «відшкодування моральної (немайнової) шкоди потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їх сімей» як страхової виплати, а саме, з 1999 р. до 31 грудня 2005 р.

Наведене положення ч. 8 ст. 36 Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII у перебігу практичної реалізації цієї частини, по суті, створює нову норму ретроактивної форми дії в частині закріплення іншої особи (роботодавця і прирівняної до нього особи), на яку покладається обов'язок відшкодувати моральну шкоду, завдану потерпілому від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їхніх сімей, та якою не є Фонд. Такою особою виступають роботодавці як страхувальники (розділ III Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII) та інші особи, які є платниками єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ст. 4 Закону України від 08 липня 2010 р. № 2464-VI «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (з подальшими змінами) [19] (далі – Закон № 2464-VI).

Такі нововведення призвели до того, що судова практика означеного напрямку втратила однозначність з 2015 до 2017 р., наприклад, під час розгляду справ касаційними судами та Верховним

Судом України (№ 6-1191цс17, № 6-1242цс17, № 6-1170цс17, № 6-1200цс17 та ін.): в одних випадках суд доходив висновку про можливість застосування положень ч. 8 ст. 36 Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII з 01 січня 2015 р.; в інших – положення цієї статті застосовував ретроспективно на невизначений період часу.

Поширення зворотної дії ч. 8 ст. 36 Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII суперечить буквальному змісту ч. 1 ст. 58 Конституції України. Адже згідно з наведеним положенням формується відповідальність відшкодувати моральну шкоду особою, котра протягом своєї професійної діяльності як роботодавець (прирівняна до нього особа) сплачувала єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування – консолідований страховий внесок, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування (п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону № 2464-VI).

Так, ч. 1 ст. 58 Основного Закону України визначено, що «закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи» [20]. Зазначений конституційний постулат підтверджує усталена практика Конституційного Суду України, зокрема в рішеннях від 13 травня 1997 р. № 1-зп; від 09 лютого 1999 р. № 1-рп/99; від 05 квітня 2001 р. № 3-рп/2001; від 13 березня 2012 р. № 6-рп/2012 тощо. Так, Конституційний Суд України «...У своїх рішеннях уже висловлював позицію щодо незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів: закони та інші нормативно-правові акти поширюють свою дію тільки на ті відносини, які виникли після набуття законами чи іншими нормативно-правовими актами чинності; дію нормативно-правового акта в часі треба розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом чинності й припиняється із втратою ним чинності. Тобто до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце; дія закону та іншого нормативно-правового акта не може поширюватися на правовідносини, які виникли і закінчилися до набрання чинності цим законом або іншим нормативно-правовим актом» (абз. 3 п. 5 рішення № 6-рп/2012) [21–25].

Таким чином, загалом нормативні акти діють після набуття ними чинності на перспективу, а принцип зворотності закону та іншого нормативно-правового акта пов'язаний із послабленням відповідальності. До того ж, поширення зворотної дії ч. 8 ст. 36 Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII на невизначений період часу, а також і на період, коли такої відповідальності в роботодавця не існувало, не відповідає вимогам ч. 1 ст. 19 Основного Закону України, оскільки на цей час зазначене положення Закону № 1105-XIV примушує роботодавців (і прирівняних до них осіб) робити те, що не передбачено законом – ставати суб'єктом цивільної відповідальності за ті діяння, за які в період 1999–2005 рр. законодавством не було закріплено відповідальності роботодавця. Відповідно ж до ч. 1 ст. 19 Основного Закону України «правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством» [26].

Варто зацентувати, що Фонд з 1999 р. до 31 грудня 2005 р. відшкодував моральну (немайнову) шкоду потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їх сімей не у вигляді відповідальності, а як здійснення функцій, покладених на нього Законом № 1105-XIV. Згідно з преамбулою Закону № 1105-XIV у первинній редакції, що діяла до 01 січня 2015 р., «страхування від нещасного випадку є самостійним видом загальнообов'язкового державного соціального страхування, за допомогою якого здійснюється соціальний захист, охорона життя та здоров'я громадян у процесі їх трудової діяльності». Водночас після здобуття Україною незалежності існував певний період часу, коли власник підприємства ніс матеріальну відповідальність як за шкоду, заподіяну працівникові каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків, так і за моральну шкоду, заподіяну потерпілому фізичним або психічним впливом небезпечних чи шкідливих умов праці на підставі Правил відшкодування власником підприємства, установи і організації або уповноваженим ним органом шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 23 червня 1993 р. № 472 (п. 1, 4, 11). Відшкодування моральної шкоди у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням у різні періоди було покладено на: роботодавця (1993–1999 рр.); Фонд соціального страхування від нещасних випадків (з 1999 р. до 31 грудня 2005 р.) – у вигляді страхової виплати за моральну шкоду. У період зупинення на 2006 та 2007 роки дії вищенаведених норм Закону № 1105-XIV та виключення Законом № 717-V норм про здійснення Фондом страхової виплати потерпілому за завдану моральну шкоду до 31 грудня 2014 р. таке відшкодування здійснював роботодавець.

Отже, законодавець, реалізуючи свої конституційні повноваження приймати законодавчі акти, неодноразово повертався до попереднього порядку відшкодування моральної шкоди саме роботодавцем, якщо ч. 8 ст. 36 Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII розуміти буквально.

Таким чином, зворотна дія ч. 8 ст. 36 Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII на невизначений період не скасовує відповідальності Фонду, оскільки такої не існувало від самого початку виникнення правовідносин із соціального страхування та відшкодування моральної шкоди Фондом як певної його функції у цих відносинах – а навпаки, установлює обов'язок відшкодувати моральну шкоду суб'єктом, який уже згідно з вимогами законів № 1105-XIV та № 2464-VI виконував певні обов'язки та сплачував обов'язкові внески як оплату страхових ризиків і страхових випадків, що належать до сфери дії як Закону № 1105-XIV, так і Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII, що суперечить положенням ч. 1 ст. 58 Конституції України.

До того ж, поширення цієї норми на невизначений минулий період часу та вилучення Фонду з кола суб'єктів, які мають відшкодувати завдану шкоду (на невизначений минулий період часу), обмежує права роботодавців як страхувальників та інших осіб, які є платниками єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, через виникнення додаткового обов'язку відшкодувати моральну (немайнову) шкоду та суперечить вимогам ч. 3 ст. 22 Основного Закону України в частині звуження обсягу їх прав нормою ретроактивної форми дії.

Також у разі ліквідації роботодавця й одночасного вилучення Фонду з кола суб'єктів, які мають відшкодувати завдану шкоду, зворотна дія ч. 8 ст. 36 Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII фактично скасовує право потерпілого на відшкодування йому завданої моральної шкоди, зокрема, у період її завдання з 1999 до 2005 рр., що також суперечить ч. 2 ст. 22 Конституції України.

Зазначене актуалізує і створення правової невизначеності в результаті зворотної дії ч. 8 ст. 36 Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII на невизначений період. Так, нову редакцію Закону № 1105-XIV згідно з принципами дії норми права в часі слід застосовувати з 01 січня 2015 р. й на майбутнє. Інакше кажучи, за загальним правилом Фонд не має бути суб'єктом, який відшкодовує моральну шкоду виключно з моменту набуття чинності новою редакцією Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII.

Водночас Закон № 1105-XIV залишився тим самим законодавчим актом, хоча зазнав нової редакції основних положень та отримав нову назву. А тому ч. 8 ст. 36 Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII допускає поширення на невизначений минулий період часу (а саме, на період з 1999 до 2005 рр.), чим, власне, втручається в сутність відносин державного соціального страхування, скасовуючи «відшкодування моральної (немайнової) шкоди потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їх сімей» як страхову виплату, а також створює новий порядок відшкодування такої шкоди і нового суб'єкта відшкодування.

На жаль, КСУ ухвалою Великої Палати від 10 липня 2018 р. № 43-у/2018 відмовив у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ч. 8 ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» у редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» [27].

Свою позицію КСУ обґрунтував тим, що дійшов висновку «про відсутність підстав для визнання неконституційними положень Закону № 77-VIII, якими було скасовано право застрахованих громадян, які потерпіли на виробництві від нещасного випадку або професійного захворювання, на відшкодування моральної шкоди за рахунок Фонду, гарантоване приписами Закону № 1105-XIV у первинній редакції (абз. 9 п. 5 мотивувальної частини рішення від 08 жовтня 2008 року № 20-рп/2008). Отже, Фонд на час набуття чинності Законом № 77-VIII не був суб'єктом, за рахунок коштів якого здійснювалося відшкодування моральної шкоди потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань. Таким суб'єктом з 01 січня 2006 р. є роботодавець. Положення Закону № 717-V, якими скасовано право потерпілих на виробництві громадян на відшкодування їм моральної (немайнової) шкоди за рахунок Фонду, визнано Конституційним Судом України такими, що відповідають Конституції України (п. 1 резолютивної частини рішення від 08 жовтня 2008 р. № 20-рп/2008)» [27].

Отже, КСУ, досліджуючи наявність права, притаманного особі (у справах про конституційні цінності особи, які в разі їх порушення, захищаються у порядку цивільного судочинства), зазвичай звертається до перевірки наявності чи відсутності конкретного об'єктивного права особи, яка звернулася за тлумаченням закону (у період коли КСУ володів таким повноваженням) чи неконституційності окремих положень закону за зверненням уповноважених суб'єктів. Цим підкреслюється соціальна спрямованість держави Україна, визнання людини найвищою цінністю в державі, у чому, на нашу думку, проявляється соціальна функція права.

Проте єдиним органом юрисдикційної діяльності протягом останніх шести-семи років ухвалено також чимало рішень протилежного змісту, в яких публічний інтерес залишається домінуючою цінністю порівняно із приватними, що перебувають в залежності від соціальних можливостей держави, а права особи, які впливають із таких цінностей, захищаються в порядку адміністративного судочинства. Наведена проблема потребує окремого дослідження і буде розглянута нами у наступних наукових публікаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Курочкин С. А. *Частные и публичные начала в цивилистическом процессе*; науч. ред. В. В. Ярков. М.: Инфотропик Медиа, 2012. 56 с.
2. Бондарь Н. С. Джагарян А. А. *Правосудие: ориентация на Конституцию*: монография. М.: Норма, 2018. 162 с.
3. Бондарь Н. С. *Аксиология судебного конституционализма: конституционные ценности в теории и практике конституционного правосудия*. Серия «Библиотечка судебного конституционализма». Вып. 2. М.: Юрист, 2013. 7 с.
4. Салей М. І. *Конституційна аксіологія в сучасній Україні*: науково-практична парадигма. Дис...канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 93 с.
5. Салей М. І. Поняття конституційних цінностей та їх роль в сучасному суспільстві і державі. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права*: матер. Міжнар. наук. конф. Одеса, 30 листопада 2012 р. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2012. 107 с.
6. Сачин М. В. *Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму*: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. 440 с.
7. Савчин М. Конституційні цінності та конституційна юриспруденція в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 1. С. 111–120.
8. Kommers D.P. *The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic Germany*. 2 nd ed. Durham: (Duke University Press, 1997) 363 с.
9. Федан М. Ю. К вопросу об обеспечении баланса конституционных ценностей в сфере гражданского судопроизводства. *Юридическая наука*. 2012. № 12. 37 с.
10. Бондарь Н. С. Современный русский конституционализм: философское осмысление в свете конституционного правосудия. *Право*. 2012. № 4. 17 с.
11. Шарина Л. А. Частные и публичные интересы в конституционном праве. *Конституционное и муниципальное право*. 2005. № 4. 4 с.
12. Рішення Конституційного Суду України від 28 листопада 2013 року № 12-рп/2013 у справі за конституційним зверненням асоціації «Дім музики в Україні» щодо офіційного тлумачення положень пункту 7 частини першої статті 5 Закону України «Про судовий збір» у взаємозв'язку з положенням пункту «г» частини першої статті 49 Закону України «Про авторське право і суміжні права». URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/669> (дата звернення: 12.02.2019).
13. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14 січня 1998 р. № 16/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 23. Ст. 121.
14. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23 вересня 1999 р. № 1105-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 46–47. Ст. 403.
15. Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»: Закон України від 23 лютого 2007 р. № 717-V. *Голос України*. 2007. № 48.
16. Про Державний бюджет України на 2006 рік: Закон України від 20 грудня 2005 р. № 3235-IV. *Голос України*. 2005 р. № 249.
17. Про Державний бюджет України на 2007 рік: Закон України від 19 грудня 2006 р. № 489-V. *Голос України*. 2006. № 246.
18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці: Закон України від 28 грудня 2014 р. № 77-VIII. *Голос України*. 2014. № 252-1 (Спецвипуск).
19. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 8 липня 2010 р. № 2464-VI. *Голос України*. 2010. № 171.
20. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР у редакції Закону України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.
21. Рішення Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року № 1-зп про офіційне тлумачення ст. 58, 78, 79, 81 Конституції України та статей 243-21, 243-22, 243-25 Цивільного процесуального кодексу України (справа щодо несумісності депутатського мандата). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-97> (дата звернення: 12.02.2019).
22. Рішення Конституційного Суду України від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99 у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотню дію в часі законів та інших нормативно-правових актів). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-99> (дата звернення: 12.02.2019).

23. Рішення Конституційного Суду України від 5 квітня 2001 року № 3-рп/2001 у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа про податки). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-01>. (дата звернення: 12.02.2019).

24. Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05> (дата звернення: 12.02.2019).

25. Рішення Конституційного Суду України від 13 березня 2012 року № 6-рп/2012 у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини першої статті 7, пункту 2 розділу VIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-12> (дата звернення: 12.02.2019).

26. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР у редакції Закону України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.

27. Ухвала Великої Палати Конституційного Суду України від 10 липня 2018 р. № 43-у/2018 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини восьмої статті 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» у редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v043u710-18> (дата звернення: 12.02.2019).

Berestova I. Competition of fundamental rights of persons in civil process: role of decisions of the constitutional court of Ukraine

The article is devoted to the study of the manifestation of competition and certain conflicts of constitutional values in civil proceedings. It is proved that the relationship between constitutional proceedings and civil proceedings is not directly regulated by law, but is under its influence (legal policy and legal culture). Together they form a complex subject of study of judicial law and economics, sociology and other non-legal sciences. It is substantiated that the constitutional values are lined up in a coherent hierarchical system, determine the presence of a certain constitutional balance between the structural elements of this system. To find such a balance in all cases is necessary exclusively through the prism of constitutional legal thinking. The position is upheld that the CCU emphasizes the social orientation of the state of Ukraine, the recognition of a person as the highest value in the state, which, in our opinion, manifests the social function of law.

Keywords: *Constitutional Court of Ukraine, constitutional proceedings, civil proceedings, constitutional values, responsibility, retroactive responsibility, employer, article 58 of the Constitution of Ukraine*

ЗНАЧЕННЯ ТА РОЛЬ ПРАВИЛ ЕТИКИ У ДІЯЛЬНОСТІ АРБІТРІВ МІЖНАРОДНИХ КОМЕРЦІЙНИХ АРБІТРАЖІВ

<https://doi.org/10.32849/2409-9201.2019.19.4>

Гетманцев М. О.,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

Волощук О. Т.,

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародного та митного права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

У статті досліджується важливість дотримання арбітрами під час розгляду комерційних спорів в рамках міжнародних комерційних арбітражів, які є недержавними інституціями, етичних норм. В силу цього міжнародні арбітри та сторони в арбітражі мають розуміти як етика арбітра впливає на арбітражний розгляд і, в тому числі, на процесуальні права та обов'язки сторін. Акцентовано увагу на необхідності розробки і прийнятті міжнародного кодексу етики, який би певною мірою уніфікував морально-етичні засади діяльності арбітрів.